

دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی بوشهر
دانشکده پزشکی
پایان نامه دوره دکترای حرفه ای پزشکی

عنوان:

بررسی گونه‌های گیاهان دارویی در شهرستان گناوه

دانشجو:

لیلا مرادی

استاد راهنما:

دکتر ایرج نبی پور

استاد گروه غدد و متابولیسم

۱۳۹۳

چکیده:

زمینه: اتنوفارماکولوژی ابزاری است نیرومند که با ایجاد فرصت برای همکاری میان رشته ای و چند رشته ای و نیز کسب اطلاعات بسیار با ارزش در مورد گیاهان دارویی به کاربرد شده در فرهنگ های گوناگون، زمینه را جهت کشف داروهای جدید فراهم می سازد. هدف از این پژوهش شناخت گیاهان دارویی است که در منطقه بندر گناوه بوشهر در شمال خلیج فارس، کاربرد سنتی دارند.

مواد و روش کار: کاربردهای گیاهان دارویی از ۳۰ نفر آگاه بومی منطقه بندر گناوه به صورت مصاحبه ی حضوری گردآوری شده و شاخص های فراوانی نسبی (Relative Frequency of Citation) و شاخص اهمیت فرهنگی (Cultural Importance Index) برای هر گیاه دارویی منطقه بندر گناوه نیز محاسبه گردید.

نتایج: بطور کلی ۹۳ گونه گیاه دارویی در منطقه بندر گناوه استان بوشهر مربوط به ۵۵ خانواده شناسایی گردید. گیاهان اسفرزه (*Plantago psyllium*)، هلپه (*Teucrium polium*)، اسپند (*Peganum harmala*)، خاک شیر (*Descuraninia sophia*)، کاسنی (*Cichorium intybus*)، سربرنجاسف (*Achillea eriophora* DC)، بابونه (*Matricaria chamomilla*) و هندوانه ابوجهل (*Citrus colocynthis*) بالاترین شاخص اهمیت فرهنگی را در منطقه داشتند. گیاهان اسفرزه (*Plantago psyllium*)، خاک شیر (*Descuraninia sophia*) و آویشن (*Zataria multiflora*) نیز بالاترین شاخص فراوانی نسبی را از خود نشان دادند. شایعترین کاربرد دارویی گیاهان به ترتیب برای بیماری های گوارشی، زنان و زایمان، بیماری های تنفسی، عفونی، مزاج گرم و بیماری های متابولیک بدست آمد.

افزون به کاربرد این گیاهان در درمان بیماری ها که در طب قدیم ایران نیز وجود داشته است، مردم بندر گناوه به صورت ویژه از گیاه بنگو (اسفرزه) برای درمان آبسه و دمل های چرکی، سینه درد و بیماری های پوستی، هلپه برای قند خون و شستشو و ضد عفونی کردن زخم، اسپند برای عفونت های رحمی و کرامپ های شکمی، خاک شیر برای درمان امراض قلبی و گرمزدگی، کاسنی برای گرمزدگی و تصفیه کبد، سربرنجاسف برای درمان رفلاکس، قند خون و ترمیم زخم، بابونه برای تشنج، دردهای قاعدگی،

هندوانه ابوجهل برای هموروئید، قند خون و روماتیسم و آویشن جهت آرامبخشی، درمان دردهای شکمی و بیماری های تنفسی استفاده می کنند.

نتیجه گیری: تنوع گسترده ای از گیاهان دارویی در منطقه بندر گناوه وجود دارد که هرچند همان کاربردهای درمانی که در طب سنتی ایران رایج است از آن ها انجام می شود ولی مردم گناوه تعدادی از گیاهان را برای درمان بیماری هایی بکار می برند که ویژه این منطقه است و پژوهش پیرامون این گیاهان دارویی می تواند آغازگر راهی برای کشف داروهای جدید در عرصه درمان باشد.

واژگان کلیدی: اتنوفارماکولوژی، طب سنتی، گیاهان دارویی، استان بوشهر

فهرست مطالب

عنوان.....صفحه

فصل اول مقدمه

۱-۱ مقدمه.....	۷
۱-۲ کلیات.....	۹
۱-۲-۱ سربرنجاسف.....	۱۴
۱-۲-۲ بابونه.....	۱۶
۱-۲-۳ حنظل.....	۱۸
۱-۲-۴ خاک شیر.....	۲۱
۱-۲-۵ کاسنی.....	۲۳
۱-۲-۶ اسفند.....	۲۶
۱-۲-۷ بنگو.....	۲۸
۱-۲-۸ هلیه.....	۳۰
۱-۲-۹ آویشن.....	۳۳
۱-۳ اهداف.....	۳۵
۱-۳-۱ اهداف اصلی.....	۳۵
۱-۳-۲ اهداف فرعی.....	۳۶
۱-۳-۳ فرضیات.....	۳۶

فصل دوم: روش بررسی

۱-۲ مواد و روش کار..... ۳۸

۱-۱-۲ جغرافیای شهرستان گناوه ۳۸

۲-۱-۲ گردآوری داده ها ۳۹

۳-۱-۲ تجزیه و تحلیل داده ها..... ۳۹

۲-۲ مشکلات و محدودیت های پژوهش..... ۴۰

فصل سوم: نتایج

۱-۳ یافته ها..... ۴۲

فصل چهارم: بحث

۱-۴ بحث ۶۲

۲-۴ پیشنهادات ۶۹

منابع

منابع ۷۱

پیوست ها

پیوست شماره ۱: درمان عامیانه نزد مردم بندر گناوه ۸۸

پیوست شماره ۲: مهره ها و خواص درمانی آنها نزد مردم گناوه ۱۰۶

پیوست شماره ۳: تصاویر چند تن از آگاهان بومی بندر گناوه ۱۲۲

مقاله ۱۲۵

!

فهرست جدول ها و نمودارها

صفحه	عنوان
۴۴	۳-۱ جدول گیاهان دارویی کاربردی در بندر گناوه .....
۵۳	۳-۲ نمودار شاخص فراوانی ثبت گیاهان دارویی مورد استفاده در بندر گناوه .....
۵۴	۳-۳ نمودار گزارش کاربرد گیاهان دارویی مورد استفاده در بندر گناوه .....
۵۵	۳-۴ نمودار شاخص اهمیت فرهنگی گیاهان دارویی مورد استفاده در بندر گناوه .....
۵۶	۳-۵ نمودار فراوانی ثبت نسبی گیاهان دارویی مورد استفاده در بندر گناوه .....
۵۷	۳-۶ نمودار تعداد کاربرد گیاهان دارویی مورد استفاده در بندر گناوه .....
۵۸	۳-۷ نمودار فراوانی نسبی کاربردهای دارویی گیاهان در بندر گناوه .....

فصل اول

مقدمه

سرزمین ایران در اعصار مختلف تاریخ همواره از کانون های مهم علوم گوناگون بخصوص داروسازی و کشت و پرورش گیاهان دارویی بوده است (۱)، از این رو جای شگفتی نیست که بیش از ۳۰۰ گونه گیاه در ایران و شبه جزیره عربستان، کاربرد دارویی دارد (۲).

بنابراین دانش اتنوبوتانی و اتنوماکولوژی در کشورهای با سابقه تمدنی مانند کشورهای منطقه افریقا، هندوستان، جنوب شرقی آسیا، آمریکای مرکزی و جنوبی، خاورمیانه و بویژه ایران، گستره های فراوانی را فرا روی پژوهشگران می گشایند. دانش اتنوفارماکولوژی فرصتی را برای همکاری میان رشته ای و چند رشته ای در بین پژوهشگران گیاه شناسی، فارماکولوژی، سم شناسی، شیمی، آنترپولوژی و جامعه شناسی فراهم می آورد (۳). در حقیقت، پژوهش های اتنوفارماکولوژیک، شامل پژوهش های میدانی و نیز تجربی است که اطلاعات بسیار با ارزش را در مورد گیاهان دارویی که در فرهنگ های گوناگون به کار برده می شوند و بسیاری نیز تبدیل به دارو شده اند، عرضه می دارد (۳).

انجام مطالعات اتنوفارماکولوژیک می تواند در شناخت داروهای جدید و نیز جلوگیری از نابودی دانش نهان و شهودی در نزد فرهنگ های گوناگون کمک نماید. در پژوهشی که توسط فرانسفورت و همکاران وی انجام گرفت، مشخص گردید ۱۱۹ ترکیب دارویی وجود دارد که از ۹۰ گیاه استخراج شده و به صورت دارو مصرف می شوند و نکته شگفت آور آنکه ۷۷ درصد این ترکیبات از طریق بررسی کاربردهای اتنوفارماکولوژیک بوده است و امروزه نیز تقریباً به همان شیوه کاربردی در طب عامیانه مصرف می شوند (۴).

با وجود اهمیت فراوان پژوهش های اتنوبوتانی و اتنوفارماکولوژی به اندک گزارش هایی از پژوهش های اتنوفارماکولوژیک در ایران بر می خوریم که به عنوان نمونه می توان به تحقیقات اتنوبوتانی منطقه ترکمن صحرا (۵)، آذربایجان غربی (۶)، کهگیلویه و بویراحمد (۷)، منطقه سراوان بلوچستان (۸)، مناطق کوهستانی هزار در جنوب شرقی ایران (۹) و منطقه رودحله استان بوشهر (۱۰) اشاره کرد و پزشکان می توانند نقش بسیار مهمی در پژوهش های اتنوفارماکولوژیک ایفا نمایند که یکی از نقش ها، مصاحبه حضوری با درمانگران سنتی و مترجمان ترمینولوژی سنتی، به همسانان مدرن مربوطه است.

همچنین انجام مطالعات بالینی به صورت کارآزمایی هایی بالینی می تواند از کارآمدی و کارایی ترکیبات و فرآورده های گیاهان دارویی پرده بردارد (۳).

باتوجه به اهمیت فزاینده دانش اتنوفارماکولوژی و کمبود اطلاعات در منطقه بندرگناوه، ما تلاش نمودیم تا در یک پژوهش میدانی به شناسایی گیاهان دارویی رایج در بندرگناوه نزد درمانگران سنتی، در قالب طب عامیانه این منطقه، بپردازیم.

دانش پزشکی عامیانه که خود یک دانش میان رشته ای (folk medicine) است و از گستره های گوناگونی چون انسان شناسی، فلسفه، پزشکی، دارو شناسی، گیاه شناسی و اتنوفارماکولوژی بهره می برد و اساسا بر نظام ویژه ای بنیان یافته است که با ساختار اجتماعی، فرهنگی، دینی اعتقادی و تجربه توده مردم جامعه، نسل اندر نسل مربوط و هماهنگ است و می تواند به صورت منبعی بی پایان برای شناخت شیوه های درمانی خودنمایی کند.

همانگونه که اشاره شد ما در این پژوهش در پی آنیم که در پس زمینه کنکاش در طب عامیانه مردم بندرگناوه به ریشه های اتنوفارماکولوژی منطقه دست یابیم. بندرگناوه از گذشته های دور بندری آباد و پر نعمت بوده و بازرگانان آن شهرت فراوان داشته اند تا جایی که نام این بندر در ردیف نام بنادر ثروتمند و آباد خلیج فارس همچون مهروبان و سیراف، پیوسته از قلم جغرافی دانان و جهانگردان برجسته جاری بوده است (۱۱). به زبان دیگر، بندر گناوه، در حلقه زنجیره طلایی بنادر باستان شمال خلیج فارس، به ویژه در دوران تمدن اسلامی، قرار می گیرد.

از این رو، پژوهش پیرامون پزشکی عامیانه و اتنوفارماکولوژی بندرگناوه می تواند از دانش فارماکولوژی و تجارت گیاهان دارویی در حوزه خلیج فارس و خط سیر مسیر حمل و نقل دریایی و عبور جاده ابریشم دریایی پرده برداری نماید؛ زیرا شمال خلیج فارس نقش بی همتایی را در ورود و پخش گیاهان دارویی از جنوب شرقی آسیا، هندوستان، شمال آفریقا، غرب آفریقا و حوزه مدیترانه در طول تاریخ از زمان باستان به دوران تمدن اسلامی تا قرن نوزدهم و اواسط قرن بیستم داشته است. در حقیقت همین تبادلات فرهنگی و انتقال دانش گیاه شناسی بوده است که رشد و نمو مکاتب پزشکی جندی شاپور و مکتب پزشکی سیراف در شمال خلیج فارس را امکان پذیر کرده است (۱۲).

امید است که یافته های این پژوهش بتواند نه تنها غنای دانش پزشکی و داروسازی منطقه خلیج فارس را آشکار نماید بلکه بتواند غنای فرهنگ پزشکی بندرگناوه را نیز رخ نمود سازد.

۱-۲ کلیات

رנסانس طب گیاهی در هزاره جدید در حال شکل گیری است ، هرچند که سده پیش نیز در قالب طب چینی ، طب ayurvedic در هندوستان یا طب کامپو (kambo) در ژاپن به حیات خود ادامه داده بود.

پژوهش های دانشگاه هاروارد آمریکا، موید رویکرد جهان به طب گیاهی بوده است. بر اساس این پژوهش ها، بین سالهای ۱۹۹۰ تا ۱۹۹۷ استفاده از طب گیاهی بصورت فراورده های گیاهی توسط خود بیماران در جامعه آمریکا از ۲/۵ درصد در سال ۱۹۹۰ به ۱۲/۱ درصد در سال ۱۹۹۷ افزایش یافته است و افرادی نیز که جهت طب گیاهی به متخصصین مربوطه مراجعه کرده اند از ۱۰/۲ درصد به ۱۵/۱ درصد رو به افزایش بوده است. بر اساس تخمین این پژوهش ها، مردم آمریکا در سال ۱۹۹۷ ، حدود ۵ میلیارد دلار صرف داروهای گیاهی کرده اند (۱۳).

رویکرد شکفت انگیز جهانی به طب گیاهی ، بسیار پیچیده است و شامل عوامل متفاوتی است که در گستره های متفاوتی می توان نظر کرد. شاید تاثیر بی خطری، قابل دسترس بودن و وفور داروهای گیاهی در کنار کنترل مسیر درمان و همخوانی با فلسفه کل نگر که تاکید بر روی فراورده های طبیعی دارد نیز از عوامل مهم باشند.

بی شک تاثیرات منفی داروهای شیمیایی، عدم تاثیر آنها در برخی شرایط و عوارض ناخواسته این داروها نیز می تواند از عوامل دیگر باشد. اما بدون تردید ، گریز از علم و تکنولوژی و ساختار شکنی که در پسا مدرنیته در حال شکل گیری است نیز اثر عمده ای روی بازگشت به طب گیاهی داشته است.

از دیدگاه پژوهشی و منطق علمی ، سودمندی داروهای گیاهی می بایست در کار آزمایشی های بالینی تصادفی، مورد اثبات قرار گیرند (۱۴).

تاکنون کار آزمایشی های بالینی بی شماری در مورد گیاهان دارویی انجام پذیرفته است که مواد خام جهت طب گیاهی براساس شواهد Evidence- based herbal medicine را فراهم آورده اند (۱۵).

با توجه به تنوع روش کار و متدلوژی این پژوهش ها ، تدوین و بازنگری سیستماتیک آن ها در قالب متآنالیز برای یک جمع بندی کلی بسیار ضروری است.

درمان با گیاهان دارویی از زمان های دیرین تاکنون در ایران رایج و از حیث آسانی و فراگیری در درجه اول اهمیت بوده است؛ نه تنها در کشور کوهستانی ما از گل، برگ، ساقه و ریشه گیاهان دارویی استفاده پزشکی شده، بلکه در اغلب کشورها، پیش از رواج بازار داروهای شیمیایی طب مدرن، جوشانده و خیسانده گل و گیاهان گوناگون وحشی و اهلی را به منظور درمان به کار می بردند (۱۶).

استفاده از مواد شیمیایی ساختگی که فقط یک جز از کل مواد موثره گیاه باشد، شاید نتواند تمام اثر را که در پهنه ی کاربردی طب گیاهی است از خود نشان دهد. زیرا مواد موجود در گیاهان، طبیعی تر و موافق تر با طبع بشر بوده و مسلماً اثراتش با اثرات حاد موادی که بوسیله ترکیب درست می شود و اغلب مخالف طبع است اختلاف دارد. از طرف دیگر، در بسیاری از گیاهان دارویی، ماده موثر یکی نیست و دارای چندین نوع ماده موثر می باشند و مجموع این مواد است که اثرات معجزه آسای درمانی آن را می آفرینند (۱۷).

از طرف دیگر، در یک گیاه غیر از ماده یا مواد موثره طبیعی، مواد یا موادی دیگر نهفته است که می توانند نه تنها آن مواد موثره اصلی را از بین ببرند، بلکه خواصی نیز به آن می بخشند که خاصیت درمانی آن را دو چندان می کنند.

در ایران باستان، فرشته نگهبان گیاهان به ویژه گیاهان سودمند به نام امرتات (به معنی جاویدان) خوانده شده، و بارها از گیاه درمانی یا واژه اوستایی اروروبئیشه زو یاد شده است و از حیث اهمیت در درجه اول و مقدم بر روش های دیگر بوده است (۱۶).

مکتب مزدیسنا عقیده داشت، اهورامزدا گیاهان فراوان و درمان بخش برای رفع بیماری های گوناگون آفریده است تا انگره مینو خوار و زبون گردد، چنانکه در وندیداد پر گرد ۲۰ بند ۴ تا ۷ آمده است: (

اهورامزدا گیاهان دارویی، بسیار بسیار صدها، بسیار بسیار ده هزارها، در اطراف گئوکرن رویانید. بر تمام آن گیاهان درمان بخش که از برای تندرستی تن مردمان است درود می فرستیم و به کار می بریم... (۱۸).

مورخین بیگانه نیز از پژوهش ایرانیان باستان در گیاهان دارویی، آزمون و درمان بیماریها یاد کرده اند، چنانکه پلی نیوس مورخ یونانی (۲۳ تا ۷۹ میلادی) می نویسد: (مغان، بسیاری از داروهای حیوانی و گیاهی را بدست آوردند در سرزمین ماد انواع و اقسام گیاهان دارویی می روید مثل بالنک که برای پادزهر استعمال می شود) (۱۹).

در دوره ی ساسانیان، برزویه طبیب در پژوهش و آزمون گیاهان دارویی کامیاب و سرآمد همه بود؛ در خداینامک آمده است برای آزمون گیاهان سودمند حتی سفر هندوستان را به خود تحمل کرد و سال ها با پزشکان زیر دست و شاگردان خود در کوه ها و جلگه ها به پژوهش مشغول شد (۲۰).

بنابراین، ایرانیان ساسانی اطلاع فراوانی از داروهای گوناگون به خصوص داروهای گیاهی داشتند، حتی در زبان یونانی، اصطلاحات داروشناسی مأخوذ از زبان پهلوی موجود است. به همین ترتیب، طب هندی نیز به جهان وسیعی از مواد گیاهی و کانی دسترسی داشت که با داروهای یونانی بسیار متفاوت بود و از آن ها در درمان بیماری ها استفاده می شد.

داروشناسی اسلامی وارث این گنجینه های ایرانی، هندی و نیز یونانی و اسکندرانی بود.

کتاب دیوسکوریدس، بدون شک مهمترین منبع برای طب اسلامی در بخش داروشناسی شد. کتاب وی در قرن سوم/ نهم به عربی ترجمه و بزودی مرجع عمده داروشناسی و داروسازان شد. تاثیر آن به زودی در فردوس الحکمه ی طبری آشکار شد و رازی در الحاوی از آن بهره برداری کرد. در الحاوی رازی، از ۸۲۹ دارو و خواص آن ها به صورت الفبایی ذکر شده است (۲۱).

در منابع اسلامی، پیوسته تمایزی میان داروهای ساده (الادویه المفردة) و ترکیبی (الادویه المركبه) وجود داشت. اولی به داروها در حالت ساده و طبیعی آن ها مربوط می شد، و دومی به داروها به معنی امروزی آن ها اختصاص داشت و در غالب اوقات زیر عنوان اقربادین، مورد بحث قرار می گرفت. نخستین رساله به زبان فارسی درباره داروها، کتاب الابنیه عن حقایق الادویه، تالیف ابومنصورموفق، تالیف قرن چهارم/دهم است.

شاید ارزنده ترین اثر اسلامی در داروشناسی نیز، همچون در بسیاری از زمینه های دیگر، کتاب الصیدنه تالیف ابوریحان بیرونی بوده باشد که آن را به عربی تالیف کرد و توسط ابوبکر کاشانی به زبان فارسی ترجمه شده است. این کتاب که ثمره ی آخرین سال های زندگی بیرونی است، تالیف عظیمی است مشتمل بر شرح ۸۵۰ دارو که آن ها را از همه منابع موجود فراهم آورده و نام داروها را به زبان های یونانی، سریانی، سانسکریت، عربی، فارسی و گاه خوارزمی و سغدی و نظایر این ها ذکر کرده است (۲۲).

قرن ششم/دوازدهم نیز شاهد ظهور کتاب الادویه المفردة تالیف ابوجعفر غارقی بوده که به سبب دقت بحث و فراوانی اطلاعات، اثری استثنایی است و بعضی آن را مهم ترین کتاب اسلامی درباره ی داروهای مفرد و به ویژه داروهای گیاهی دانسته اند. این کتاب نفوذ عظیمی در آثار ابن بیطار، بزرگ ترین گیاه شناس اسلامی و در عین حال بزرگ ترین منظم کننده دانش داروشناسی داشته است (۲۳).

داروهای مرکب معمولاً در منابع اسلامی به صورت فهرست هایی از داروها وجود داشته که در زبان های اسلامی به نام اقربادین خوانده می شده است. در این زمینه مخصوصاً نفوذ جالینوس بسیار شدید بوده است. در قرن سوم/نهم دو اقربادین نوشته شد، یکی از سابوربن سهل جندی شاپوری و دیگری از الکندی فیلسوف. رازی نیز دو اقربادین بزرگ و کوچک داشته است که هر دو را گاردو از مردم کرمونا به زبان لاتین ترجمه کرده است (۲۳).

قانون ابن سینا از لحاظ اقربادین نیز همچون از لحاظ داروهای مفرد حائز اهمیت است و کتاب پنجم آن که به داروهای مرکب اختصاص دارد تا امروز مورد مراجعه است، رساله های قرن ششم/نهم ابن تلمیذ و محمد بن بهرام فلانسی جامع ترین اثر از نوع خود و مشتمل بر همه ی آنچه از منابع قدیمی تر آمده بوده می باشند. دو اقربادین مهم، تالیف نجیب الدین سمرقندی و کتاب منهاج الدکان که تقریباً به جامعیت اقربادین فلانسی است نیز اهمیت بسزایی دارند. آثار متأخرتر همچون طب شافعی که به نام قربادین شافعی نیز خوانده شده و قربادین قادری، تالیف محمد اکبر ارزانی، نیز دو اثر مهم در این زمینه است و تحقیق در روانشناسی اسلامی را تا دوره گسترش پزشکی و داروشناسی اروپایی در جهان اسلامی ادامه می دهد (۲۳).

بر اساس این ذخایر عظیم در طب اسلامی و داروشناسی و طب گیاهی است که تاکنون در هندوستان، ۱۸ کالج، ۳ مرکز آموزش عالی و بیش از ۹۰ بیمارستان، در زمینه ی طب اسلامی بکار مشغولند و روزانه ده ها هزار نفر در این سرزمین با روش ها و داروهای طب گیاهی درمان می شوند(۲۴).

پژوهشگران آسیای میانه، بویژه در پژوهشگاه گاستروآنتروولوژی فرهنگستان جمهوری تاجیکستان، با تکیه بر معلومات نیاکان و گیاهان سنتی تاجیکستان و ایران، توانسته اند بیش از ۶۰ نوع از آن ها را مورد مطالعه علمی قرار داده و خواص فارماکولوژیک و شفای آن ها را برای نخستین بار مشخص نمایند.

این گروه پژوهشی چنین بیان کرده اند: "تجارب ۲۰ ساله ی ما نشان می دهد که آموزش داروهای طب قدیمی با امکانات تکنیکی علم داروشناسی نوین، می توانند معالجه بیماری های زیادی را آسان و سلامتی انسان ها را تضمین نماید. وقت آن رسیده که به ما به آثار دارویی بسیار نیاکان خود نه همچون تبرک تاریخی، بلکه همچون یک گنجینه حیات بخش نگریسته و از آن همه جانبه بهره مند گردیم." (۲۵)

در هر صورت پیکره طب گیاهی طب اسلامی که وارث مکتب های طب هند، چین، ایران، مصر باستان و یونان بوده است انباشته از گیاهان دارویی متنوع است؛

در اینجا به ذکر گیاهان دارویی که عموماً در منطقه گناوه مورد استفاده می گرفته است، می پردازیم؛

۱-۲-۱ سربرنجاسف (بومادران)

۲ تصویر از گیاه سربرنجاست !

با نام علمی *Achillea eriophora* DC و از خانواده *Asteraceae* می باشد. گیاهی چند ساله با ساقه هایی ایستاده، چندتایی و با ارتفاع ۲۵ تا ۵۵ سانتیمتر، با شیارهای ظریف و کرک های پشمالوی گسترده، به مرور بدون کرک، برگ ها با کرک های پشمالوی انبوه، شانه ای منقسم، برگ های میانی ساقه اغلب خمیده، کم و بیش دایره ای شکل، برگ های فوقانی کوچک برگه ای شکل، گل آذین دیهیم انبوه، برگه های گریبان غشائی سفید، گلهای زبانه ای ۱ یا ۲ تایی و دارای ۳ لوب، گلهای لوله ای ۴ تا ۹ تایی.

زمان گلدهی

زمان گلدهی این گونه در فصل بهار می باشد.

انتشار جغرافیایی

پراکندگی جهانی

این گونه منحصرأ در ایران وجود دارد.

پراکندگی در ایران

این گونه گیاهی بیشتر در حاشیه جاده ها و مزارع رویش دارد. یزد، فارس، خوزستان، کرمان، بلوچستان، خراسان و بوشهر می روید

خواص درمانی

از گذشته های دور از این گیاه به عنوان باد شکن، مسکن و درمان دردهای شکمی در طب سنتی استفاده می شده است (۲۶).

این گیاه به عنوان تب بر، ادرار آور و همچنین برطرف کننده ناراحتی های گوارشی در مصارف سنتی کاربرد دارد (۲۷).

عصاره این گیاه خاصیت ضد باکتریایی دارد (۲۸)

در قرون وسطایی این گیاه در درمان خونریزی بینی، اختلالات قاعدگی، بی خوابی، اختلالات بینایی، وجود خون در ادرار و خلط خونی کاربرد داشته است. این گیاه هم چنین در درمان دردهای قولنجی کبد و کلیه و بواسیر نیز موثر است. دم کرده سرشاخه گلدار بومادران در درمان ورم معده حاد و مزمن، نفخ و رفلاکس کاربرد دارد. تانن موجود در گیاه بر سیستم عصبی و قلبی عروقی تاثیر گذاشته و در درمان خستگی عمومی، ضعف قلب، ضعف اعصاب، صرع و تشنج موثر است (۲۹).

ارزش درمانی بومادران بیشتر به قابلیت انعقادی گیاه مربوط می باشد. بومادران به دلیل خاصیت ادرار آوری در افزایش حجم ادرار و دفع سنگ کلیه نیز موثر است. از ترکیبات فعال گیاه می توان به آکونیتیک اسید، آکیلئین، آکیلئین و تایون اشاره نمود (۳۰).

این گیاه تب بر است و در درمان سرماخوردگی موثر می باشد، هم چنین دارای قابلیت ضد عفونی کننده، ضد اسپاسم، قابض، تعریق آور و گشادکننده عروق است. برگ تازه گیاه که دارای اجزای ضد التهابی نظیر آروئن است در تسکین درد دندان موثر می باشد (۳۱).

عصاره گیاه دارای اثر ضد باکتریال علیه استافیلوکوکوس اورئوس، اشرشیا کولی، کلبسیلا نومونیه، سودوموناس آئروژنوزا و سالمونلا انتریدیس و قابلیت ضد قارچی علیه آسپرژیلوس نیجر و کاندیدا آلبیکانس می باشد (۳۲).

روغن گیاه حاوی ترکیبات بیولوژیک فعالی نظیر اوکالپیتول، کامفور، آلفاترپینول، بورنئول و بتا- پینن است. این روغن دارای قابلیت آنتی اکسیدانتی و ضد باکتریال علیه باکتری های استرپتوکوکوس نومونیه، کلستریدیوم پرفورژنس، آسینو باکتر و مایکوباکتریوم اسمگماتیس می باشد (۳۳).

عصاره این گیاه در تمیز کردن سطح پوست و پرکردن منافذ آن موثر است.

بومادران در درمان بیماری سرخک نیز به کار می رود (۳۴). دارای خاصیت آنتی اکسیدانی بالایی است و دارای خاصیت مهار تکثیر لنفوسیت ها است (۳۵)(۳۶) و نیز دارای اثر کاهش فشار خون و مهار فعالیت قلبی عروقی و اثر برونکودیلاتوری می باشد از این رو برای درمان فشار خون و آسم مورد استفاده قرار می گیرد (۳۷). برای درمان سوهاضمه مفید می باشد (۳۸). دارای خاصیت ضد چربی می باشد (۳۹) دارای فعالیت ضد دما توفیت است (۴۰).

۱-۲-۲ بابونه

تصویری از گیاه بابونه !

نام علمی این گیاه *Matricaria chamomilla* و از خانواده ی *Asteraceae* می باشد.

این گیاه، گیاهی یکساله، علفی، ایستاده، سبز و مختصری کرکینه پوش یا تقریباً بدون کرک با ارتفاع ۶۰-۲۰ سانتی متر می باشد. ساقه آن منفرد یا در قاعده منشعب، ایستاده با شاخه های برگ دار سبز در بخش فوقانی است. برگ ها تخم مرغی- پهن دراز به طول ۷-۳ سانتی متر دارای ۳-۲ بار تقسیم شانه ای عمیق و با قطعات سرنیزه ای نوک دار به ابعاد ۱-۵/ در ۶-۳ میلیمتر می باشد. گل ها به رنگ سفید و به صورت کپه های شعاعی تقریباً بزرگ، دارای دمگل ضخیم، براکته های خارجی، گریبان تخم مرغی نوک تیز و براکته های داخلی پهن و دراز در دو انتها می باشد.

زمان گلدهی

این گونه در فصل بهار گل می دهد.

پراکندگی جغرافیایی

پراکندگی جهانی

این گونه در اروپا، ترکیه، ایران، قفقاز، عراق، سوریه، لبنان و شمال آفریقا می روید.

پراکندگی در ایران

این گونه در مازندران، گیلان، ایلام، بوشهر و هرمزگان می روید.

خواص درمانی

براساس مطالعات صورت گرفته لاکتون ها و فلاوونوئیدهای متعددی از ساختار گیاه مشتق شده است. یکی از این ترکیبات به نام ئودسمانولید آلتیسین دارای قابلیت ضد هلیکوباکتر پیلوری می باشد. از دیگر ترکیبات لاکتونی می توان به سیواسینولید، تاتریدین آ و ب، اسپیسیفورمین اشاره کرد. ترکیبات فلاوونوئیدی گیاه شامل آپیجنین، کامپفرول، کورستین، ایزورهمنتین، رامنتین و تاکسیفولین می باشد (۴۱) بابونه بعنوان آرام بخش، ضد خونریزی، تقویت کننده معده در مصارف داخلی و ضد عفونی کننده و نیز شستشو دهنده و ایجاد رنگ طلایی برای مو در مصارف سنتی کاربرد دارد (۱۶).

بابونه دارای خاصیت مهار گزانتین اکسیداز می باشد و از این جهت در درمان نقرس کاربرد دارد (۴۲). دارای خاصیت آنتی باکتریال بر علیه باکتری های گرم مثبت استافیلوکوکوس اورئوس، باسیلوس سابتیلوس و استافیلوکوکوس اپیدرمیس و باکتری های گرم منفی اشرشیا کلی، و سودوموناس

آئروژینوزا و کلبسیلا نومونیه می باشد. اثر آنتی بیوتیکی بابونه بر باکتری های گرم مثبت بسیار بیشتر از باکتری های گرم منفی است و نیز دارای خاصیت ضد تکثیر سلولی می باشد (۴۳)(۴۴)(۴۵).

۱-۲-۳ حنظل (هندوانه ابوجهل)

۲ تصویر از گیاه حنظل !

نام علمی این گیاه *Citrullus colocynthis* است که از خانواده *Cucurbitaceae* می باشد. این گیاه، گیاهی است علفی، چند ساله، دارای ساقه خوابیده یا بالا رونده و پوشیده از تار است. برگهای آن متناوب منقسم به دال برهای متعدد دنداندار، پوشیده از تار و دارای ظاهری به رنگ مایل به سفید در سطح تحتانی پهنک است. گل های آن دارای وضع منفرد و بر دو نوع نر و ماده بر روی یک پایه است. میوه کروی، به رنگ زرد، به بزرگی یک نارنج کوچک، پوشیده از یک پوست نسبتاً نازک ولی سخت و دارای میان بر سفید رنگ و اسفنجی است.

زمان گلدهی

این گونه در تیرماه گل می دهد.

پراکندگی جغرافیایی گیاه

پراکندگی جهانی

این گونه در شمال آفریقا، اسپانیا، جنوب غربی آسیا، غرب و جنوب هند و جزایر قناری می روید.

پراکندگی در ایران

این گونه غالباً در مناطق بکر و بیابانی و کمتر در حاشیه جاده ها و مزارع و باغها می روید. یزد، ایلام، خوزستان، فارس، بوشهر، کرمان، هرمزگان، سیستان و بلوچستان و جنوب خراسان مکان رویش این گیاه هستند.

خواص درمانی

یکی از ترکیبات بیولوژیک فعال گیاه کلوستتین می باشد که از نظر درمانی اثر مسهلی قوی دارد. میوه این گیاه در احتقان مغزی به منظور دور کردن خون از مغز و توجه آن به قسمت های دیگر بدن مصرف می شود. هم چنین میوه گیاه در موارد سو کارکرد روده، فلج احشا، بیماری های کبدی و گاهی نیز به عنوان قاعده آور کاربرد دارد (۳۰) از ترکیبات فعال این گیاه می توان به سیترولول و الاترین اشاره نمود (۴۶)

در طب سنتی ایرانی این گیاه خواص زیادی از جمله ضد دیابت، مسکن درد و به منظور سقط جنین و امروزه به منظور درمان قولنج، اسهال، بیماریهای کلیوی و استفراغ به کار می رود (۴۷). میوه رسیده این گیاه در طب سنتی برخی کشورهای مدیترانه ای مانند ایران به منظور درمان دیابت مصرف می شود. (۴۸) میوه زرد حنظل در مصرف دارویی سنتی به عنوان مسهل، داروی ضد بواسیر و روماتیسم کاربرد دارد (۲۷).

هندوانه ابوجهل از گیاهان سمی محسوب می شود (۴۹) که فراوری این گیاه با نمک یا سرکه ضمن حفظ تاثیر خاصیت ضد دیابتی آن می تواند سمیت آن را کاهش دهد (۵۰). میوه این گیاه خاصیت مسهلی قوی دارد (۵۱).

میوه این گیاه بدلیل خاصیت مسهلی قوی که دارد در صورت تجویز مقادیر زیاد سبب دل پیچه دردناک، اسهال و حتی در مقادیر زیادتیر سبب اسهال خونی می گردد (۵۲ و ۵۳). اگر به بیماران دیابتی در روز سه بار و در هر بار ۱۰۰ میلی گرم میوه هندوانه ابوجهل خورانده شود سبب کاهش میزان قند خون ناشتا

می گردد (۵۴). میوه این گیاه موجب بهبود بیماری دیابت می شود (۵۰). میوه این گیاه دارای خواص آنتی اکسیدانی می باشد (۵۵ و ۵۶).

برخی از مطالعات حاکی از آن است که گلوکوزیدهای کوکوریبتاسین موجود در این گیاه توانایی درمانی مقداری از سلول های سرطانی سینه را دارند (۵۷). میوه هندوانه ابوجهل برای درمان یبوست (۵۸)، دیابت (۵۹، ۶۰، ۶۱) و گلودرد (۶۲) به کار می رود. در مطالعات هندی ها به این مساله که عصاره برگ این گیاه خاصیت ضد میکروبی دارد اشاره شده است (۶۳).

برای اثرات درمانی گیاه کامل مصرف می شود. این گیاه طعمی تلخ دارد و مقوی و مسهل است و حمله های صفراوی و تب با آن درمان می شود. برای درمان اندام های ورم کرده می توان از برگ های این گیاه استفاده کرد (۶۴).

برای دفع کرم های روده ای می توان از شیر میوه این گیاه استفاده نمود. برای درمان روماتیسم، نارسایی های ادراری و یرقان نیز می توان از عصاره ریشه آن بهره جست. همچنین برای درمان بواسیر، یرقان، روماتیسم، نقرس و عفونت های دستگاه ادراری نیز می توان از جوشانده ای که از ریشه آن حاصل می شود استفاده نمود (۶۵).

میوه این گیاه برای درمان برخی بیمار ها نظیر آب آوردن شکم، نقرس و وجود اختلالات در انقباض ماهیچه قلب مصرف می گردد (۵۱).

میوه این گیاه دارای خواصی نظیر تصفیه کننده خون، بادشکن، ضد کرم، ملین، سقط آور و خنک کننده است. برای درمان آب آوردن شکم، بزرگ شدن طحال، یرقان و درمان غدد سرطانی موثر است. در مصارف خارجی برای درمان درد های رحمی و التهابات شدید چشم موثر است. برای حفظ سیاهی رنگ مو، رشد مو و همچنین درمان نازایی روغن دانه هندوانه ابوجهل موثر است (۶۶).

۴
شیر

۲-۱
خاک

نام علمی این گیاه *Descurania sophia* و از خانواده ی *Brassicacea* می باشد.

خاکشیر گیاهی است علفی، یکساله یا دو ساله، ساقه ایستاده به طول تا ۱۰۰ سانتی متر، در قسمت های فوقانی منشعب، در قسمت های تحتانی دارای کرک هایی ساده یا منشعب، در قسمت های فوقانی بدون کرک، برگ های قاعده ای دارای دمبرگ دراز، ۲ یا ۳ بار شانه ای بخش، برگ های ساقه ای بی دمبرگ، گل آذین خوشه ای بلند، زرد رنگ، گلبرگ کمی درازتر از کاسبرگ یا کمی کوتاه تر، میوه خورجین راست یا کم و بیش خمیده.

زمان گلدهی

این گیاه در بهار گل می دهد

انتشار جغرافیایی

پراکندگی جهانی

این گیاه در اروپا (بریتانیا، فرانسه، آلمان، هلند و اسپانیا)، آسیا (چین، عراق و ایران) و آفریقای شمالی می روید.

پراکندگی در ایران

این گیاه به صورت علف هرز در حاشیه مزارع رویش دارد. گرگان، مازندران، گیلان، آذربایجان، کردستان، کرمانشاه، ایلام، همدان، مرکزی، لرستان، اصفهان، یزد، چهارمحال بختیاری، کهگیلویه و بویر احمد، فارس، کرمان، خوزستان، بوشهر، هرمزگان، سیستان و بلوچستان، خراسان، تهران و سمنان مکان های رویش این گیاه اند.

خواص درمانی

از مصارف سنتی خاکشیر ضد اسهال و رفع گرمادگی را می توان نام برد (۲۷). این گیاه دارای خاصیت ضد التهابی، ضد تب و ضد درد است. (۶۷) از این گیاه برای بهبود سرفه و جلوگیری از آسم و کاهش ادم و افزایش دادن ادرار استفاده می شود (۶۸).

این گیاه در طب سنتی دارای اثر التیام دهنده زخم و جراحات است و سابقاً از جوشانده آن جهت درمان اسهال های ساده، خلط خونی و رفع ترشحات زنانگی و به عنوان مدر در موارد ادم استفاده می شده

است. دانه گیاه نیز در درمان تب، دفع کرم و رفع التهاب کلیه مصرف می شود. مصرف آن در دوران بارداری مفید ذکر شده است. در ایران نیز از خاکشیر به عنوان خنکی و ملین به صورت مخلوط با آب سرد استفاده می شود (۳۰)

در طب سنتی این گیاه در درمان آسم موثر است. عصاره گیاه در تخفیف درد دندان کاربرد دارد و نیز در درمان سرفه های مزمن، گرفتگی صدا و گلو درد زخمی موثر است. گل و برگ گیاه دارای قابلیت ضد اسکورییک می باشد. دانه گیاه در درمان انگل، سنگ، سوختگی و زخم کاربرد دارد (۶۹). مصرف بیش از اندازه این گیاه سمی می باشد (۷۰)

۱-۲-۵ کاسنی

!

تصویری از گیاه کاسنی !

نام علمی این گیاه *Cichorium intybus* می باشد که از خانواده ی *Asteraceae* است. کاسنی گیاهی چند ساله و علفی، دارای ساقه های ایستاده با شاخه هایی متعدد و راست، به ارتفاع ۵ الی ۱۰۰ سانتیمتر، بدون کرک یا با کرک های بلند و موی ریش مانند و تقریباً متراکم، برگ های همراه گل

!

ها و گل آذین ها غالباً بسیار کوچک و یا گاهی و جود ندارد، برگ های قاعده ای به صورت طوقه ای، در سطح تحتانی دارای کرک های ساده، متراکم و طویل، برگ های ساقه ای بسیار کوچک، خطی و بی دمبرگ، دمگل ها نازک و راست، مجتمع در کپه های بزرگ و استوانه ای، گریبان دارای برگک های فرعی، نهنج دارای تار کرک های ابریشمی و کوتاه، میوه فندقه (کافشه)، در انتها دارای ۲ تا ۳ ردیف تار کرک های کوتاه.

زمان گلدهی

زمان گلدهی این گیاه اردیبهشت ماه تا تیر ماه است.

پراکندگی جغرافیایی

پراکندگی جهانی

در آسیا، اروپا و در اغلب مناطق جهان به صورت کاشته شده وجود دارد.

پراکندگی در ایران

اصولاً به صورت علف هرز در حاشیه مزارع و جاده ها به وفور یافت می شود.

گرگان، مازندران، گیلان، آذربایجان، کردستان، کرمانشاه، ایلام، لرستان، همدان، اراک، اصفهان، چهارمجل بختیاری، فارس، یزد، کرمان، بوشهر، خوزستان، هرمزگان، خراسان، تهران و سمنان مکان رویش این گیاه است.

خواص درمانی

در کتب طب سنتی ایران از این گیاه به عنوان هندبا ذکر شده است و اطبای قدیم از گیاه کاسنی به عنوان گیاهی با طبع سرد و تر یاد کرده اند (۷۱). کاسنی یکی از گیاهان دارویی است که توسط خانواده ای ایرانی به طور شایع و در طب قدیم در درمان زردی نوزادان به کار می رفته است (۷۲)

از خواص این گیاه می توان به مقوی ، تامین کننده مواد معدنی، درمان کم خونی، اشتها آور، تصفیه کننده خون، صفراآور، ادرار آور و تب بر اشاره نمود (۵۱). عصاره این گیاه در ترمیم زخم موثر است. (۷۳).

این گیاه دارای خاصیت ضدباکتریایی بر ضد استاف اورئوس، سودوموناس ائروژنوزا، کلبسیلا است به جز *E.coli* (به صورت سینرژیستیک با *Salvia officinalis*). (۷۴)

کلیه قسمت های گیاه های به خصوص ریشه و برگ های گیاه اثری مقوی معده، مقوی، ادار آور، تصفیه کننده خون، صفرا بر، ملین و تب بر دارند. کاسنی در عفونت مجاری ادراری، کم خونی، درمان نفرس، دفع رسوبات ادراری و روماتیسم اثری معالجه کننده دارد (۳۰).

این گیاه دارای اثر هپاتوپروتکتیو بر آسیب های کبدی ایجاد شده به وسیله مسمومیت با تتراکلرید کربن در رات های آزمایشگاهی است (۷۵). برگ های کاسنی دارای خاصیت ادرار آور، قاعده آور، هضم کننده و مسهل هستند و در درمان زردی، نفرس و روماتیسم از جوشانده ریشه گیاه استفاده می گردد. برای درمان آسم و سر درد و همچنین به عنوان بادشکن و تقویت مغز از جوشانده ای استفاده می گردد که از دانه های کاسنی حاصل می گردد (۶۵). جوشانده این گیاه خاصیت ضد ویروسی دارد (۷۶)

این گیاه دارای خواص مختلفی نظیر ضد مالاریا (۷۷) ضد دیابت (۷۸)، ضد میکروب (۷۹)، ضد آلرژی (۸۰)، خواص آنتی اکسیدانی (۸۱) خاصیت ضد التهابی (۸۲)، ضد سرطان (۸۳) و ملین (۸۴) می باشد.

ریشه گیاه کاسنی سبب افزایش ترشح صفرا می شود و به دلیل اثر تحریکی بر شیره معده سبب افزایش اشتها می گردد. همچنین این جوشانده را در زمان ابتلا به سنگ های کلیوی و صفراوی، بیماری های کبدی و ورم های ایجاد شده در مجاری ادراری مصرف می کنند (۸۵)

عصاره این گیاه بر علیه پانکراتیت حاد موثر است این اثر تا حدودی وابسته به دوز می باشد. در مطالعه ای که روی موش آزمایشگاهی صورت گرفت مشخص شد که عصاره این گیاه در کاهش التهاب و کاهش آمیلاز و لیپاز موثر است. (۸۶)

این گیاه دارای اثرات ضد التهاب و ضد ترومبوز است و در کاهش غلظت خون موثر است (۸۷)

عصاره گیاه کاسنی اثرات حفاظتی قابل توجهی را در مقابل فیروز کبدی وابسته به تتراکلرید کربن CCl_4 در موش ها نشان داده است بنابراین می توان از آن به عنوان عامل ضد فیبروزی استفاده کرد (۸۸).

سیکوریک اسید موجود در برگ های گیاه کاسنی اثر ضد هپاتیت B دارد (۸۹).

عصاره گیاه کاسنی در غلظت بالا می تواند فعالیت تحریک کنندگی Tcell توسط سلول های دندریتی، را مهار می کند، در حالیکه در غلظت های پایین ترشح سیتوکین را با الگوی Th1 تلفیق می کند و این اطلاعات تاثیر کاربرد سنتی این گیاه را در درمان بیماری های خود ایمنی بیان میکند(۹۰).

۱-۲-۶ اسفند (اسپند)

۴ تصویر متفاوت از گیاه اسپند !

نام علمی این گیاه *Peganum harmala* و از خانواده *Peganaceae* می باشد.

اسفند گیاهی بوته ای، چند ساله، به ارتفاع تا ۱۰۰ سانتیمتر، افراشته، بدون کرک، گوشوارک خیلی کوچک، برگ ها متناوب با لوب های عمیق و نامنظم، خطی، سرنیزه ای یا بیضوی باریک، کاسه گل با ۵

بریدگی عمیق، دائمی، گلبرگ ها بیضوی، زرد رنگ یا سفید رنگ، میوه کپسول وار تخم مرغی یا کروی، دانه کلیوی شکل به تعداد زیاد در هر حجره.

زمان گلدهی

این گونه در فصل بهار گل می دهد.

انتشار جغرافیایی

پراکندگی جهانی

در اروپا، ترکیه، ایران، شوروی، افغانستان، پاکستان، هند، عراق، سوریه، اردن، لبنان، فلسطین، عربستان و شمال آفریقا می روید.

پراکندگی در ایران

این گونه گیاهی غالباً در حاشیه جاده ها و مزارع و همچنین در باغ ها و حاشیه نخلستان ها و در قبرستان ها می روید و در استان های گرگان، آذربایجان، مازندران، اصفهان، فارس، بوشهر، خوزستان، کرمان، سمنان و تهران رویش دارد.

خواص درمانی

در طب عامیانه از دانه های اسفندبه عنوان یک ماده ضد عفونی کننده استفاده می شود(۲۷)

در طب سنتی کشورهای آسیایی از عصاره ای که از اندام های مختلف گیاه اسفند بدست می آید به عنوان داروی افزایش دهنده قدرت جنسی، مسکن درد های معده و دردهای قاعدگی، ضد عفونی کننده محیط ، دفع انگل، افزایش دهنده شیر مادر و نیز درمان روماتیسم به کار برده می شود(۹۱)

هارمین موجود در دانه های گیاه اسفند در درمان اختلالات ناشی از تخریب نورون های در بیماری آلزایمر قابل کاربرد می باشد (۹۲).

بتا-کاربولین الکلویید موجود در گیاه اسفند دارای خاصیت مهارکنندگی myeloperoxidase است که می تواند توجیه کننده خاصیت ضد التهاب آن باشد (۹۳). این گیاه دارای فعالیت ضد لشمایا (۹۴) و فعالیت ضد متاستاتیک می باشد (۹۵) دارای خاصیت آرام بخش و قاعده آور است. (۹۶).

دارای خاصیت کاهش قند خون و اثر ضدباکتریال است (۹۷)(۹۸)(۹۹).

۱۷ بتا استرادیول (E2) استخراج شده از عصاره گیاه اسفند آسیب سلول های تستیکولار بیضه را به تاخیر می اندازد (۱۰۰).

بتا-کاربولین الکلویید (beta-carboline alkaloids) موجود در گیاه اسفند دارای فعالیت ضد تومور است و به صورت مهار DNA توپوایزومراز و اختلال در سنتز DNA عمل می کند (۱۰۱)

۱-۲-۷ بنگو (اسفرزه)

۲ تصویر از گیاه اسفرزه !

نام علمی این گیاه *Plantago psyllium* و از خانواده *Plantaginaceae* می باشد.

بنگو یا اسفرزه گیاهی است یکساله، کوتاه یا متوسط، به ارتفاع حداکثر ۳۰ و یا به ندرت ۴۰ سانتیمتر، دارای ساقه، در قسمت های فوقانی دارای کرک های مستقیم با غده های کوچک، برگ ها ساقه ای، متقابل، افراشته، دمبرگدار، دمگل آذین افراشته-گسترده، سنبله تخم مرغی یا استوانه ای - تخم مرغی

کوتاه، مترکم، کاسبرگ ها ی پیشین بیضی-واژ نیزه ای ، پوشیده از کرک، کاسبرگ های پسین نیزه ای تخم مرغی یا تخم مرغی باریک، لب های گلبرگ ها تخم مرغی و برگشته می باشد.

زمان گلدهی

این گونه اسفند ماه تا اوایل تیر ماه گلدهی می کند.

انتشار جغرافیایی

پراکندگی جهانی

در اروپا، ترکیه، ایران، آسیای مرکزی، پاکستان، سوریه، فلسطین و شمال آفریقا می روید.

پراکندگی در ایران

این گیاه به صورت علف هرز در بیشتر نواحی ساحلی رویش دارد. گرگان، مازندران، آذربایجان، کرمانشاه، اصفهان، بختیاری، فارس، هرمزگان، بوشهر، خوزستان، کرمان و سیستان و بلوچستان مکان رویش این گیاه است.

خواص درمانی

در طب عوام از برگ های اسفرزه برای ترمیم زخم استفاده می شود. دانه این گیاه اثری ملین دارد چرا که با جذب آب دچار تورم و حالت ژلاتینی شده و سهولت دفع را سبب می گردد. همچنین از دانه های گیاه برای درمان التهاب کلیه و مثانه استفاده می شود (۳۰).

اندیکاسیون استفاده این گیاه شامل یبوست، بی اختیاری مدفوع ، هموروئید، کولیت اولسراتیو، بی اشتهایی، هایپرلیپیدمیا و قند خون است (۱۰۲) موکوپلی ساکارید بدست آمده از پوست پسیلیوم در بهبود زخم موثر است (۹۶). مصرف دانه این گیاه سبب پایین آمدن سطح کلسترول و تری گلیسرید می شود (۱۰۳) دانه های این گیاه خاصیت کاهنده چربی خون دارند (۱۰۴)

بنگو در کاهش قند خون ناشتا، کاهش HbA1C و افزایش HDL و کاهش نسبت LDL/HDL موثر است و برای کنترل بهتر قند خون پیشنهاد می شود (۱۰۵).

عصاره این گیاه دارای خاصیت ضد میکروبی است (۱۰۶). دانه گیاه ملین مکانیکی و آرامبخش است و برای درمان یبوست به ویژه اگر از نوع گرفتگی عضلانی باشد کاربرد دارد. به عنوان مصارف خارجی نیز می توان برای درمان سوختگی ها و زخم پا از آن استفاده نمود (۵۵). بنگو در درمان IBS سودمند است (۱۰۷).

از دانه های اسفرزه در کشور چین برای درمان فشار خون بالا، کاهش گرمای بدن، سرفه، رفع یبوست، بهبود عملکرد دستگاه ادرار و همچنین برای درمان درد به هنگام ادرار و درمان اسهال خونی، مشکلات دستگاه گوارش، سوزاک و تب، سرفه، سرماخوردگی و مشکلات تنفسی به ویژه در کودکان استفاده می شود. از ترکیب کردن پودر دانه های بنگو با آب ضمادی تهیه می شود که از آن برای درمان حساسیت های پوستی، روماتیسم و نقرس استفاده می شود. از گیاه کامل نیز برای رفع مسمومیت و باز شدن قلب و همچنین به صورت موضعی برای بهبود دمل ها استفاده می شود (۱۰۸). بومیان آمریکایی از اسفرزه برای تحریک سیستم بدن برای ایجاد سلامتی استفاده می نمودند (۱۰۹).

از این گیاه پس از همورییدکتومی جهت افزایش حجم مدفوع و تسهیل دفع استفاده می شود (۱۱۰)(۱۱۱).

این گیاه یک نوع ملین قوی است. پوست و دانه اسفرزه در صورت خیس شدن (به علت خاصیت ژلاتینی که در اثر جذب آب به آن ها دست می دهد) در درون روده بزرگ سبب افزایش حجم مدفوع و در نهایت تسهیل باز شدن مجرای آن را سبب می شود. این گیاه برای دفع نمودن بواسیر نیز موثر و مفید است. همچنین برای مداوای زخم های معده و دوازدهه نیز مصرف می شود (۷۰).

۲ تصویر از گیاه هلیپه !

نام علمی این گیاه *Teucrium polium* و از خانواده *Lamiaceae* می باشد

هلیپه گیاهی است چند ساله و علفی، با شاخه های چهارگوش، قاعده ای پر ساقه، ارتفاع ۱۰ تا ۵۰ سانتیمتر، گیاه پوشیده از کرک های خاکستری یا سفید، برگ ها واژ سرنیزه ای، کنگره ای - دندانه ای، نوک کند، بی دمبرگ، گل آذین منفرد یا چند تایی، انتهایی، دم برگ گل آذین کوتاه، گل تقریباً بدون دمگل، کاسه گل شیاردار، جام گل سفید، کمی بلندتر از کاسه.

زمان گلدهی

در فروردین ماه تا اردیبهشت ماه گل می دهد.

پراکندگی جغرافیایی

پراکندگی جهانی

در نواحی مدیترانه ای شمال آفریقا، جنوب غرب آسیا به طرف شرق تا ترکمنستان و افغانستان می روید.

پراکندگی در ایران

غالباً این گیاه در دامنه های کوهستانی و تپه ای رویش دارد. گرگان، مازندران، گیلان، آذربایجان شرقی و غربی، زنجان، کردستان، کرمانشاه، ایلام، همدان، اراک، لرستان، اصفهان، یزد، چهارمحال بختیاری،

کهگیلویه و بویر احمد، خوزستان، بوشهر، هرمزگان، سیستان و بلوچستان، خراسان، سمنان و تهران مکان های رویش این گیاه است.

خواص درمانی

عصاره این گیاه دارای اثرات متعددی از جمله کاهش دهنده قند خون، ضد باکتری، ضد التهاب و ضد گرفتگی عضلات می باشد (۱۱۲) همچنین این گیاه به دلیل اثرات ضد توموری که دارد در صنایع داروسازی مورد توجه قرار گرفته است (۱۱۳)

بررسی اثرات ضد میکروبی اسانس این گیاه نشان داد که اثرات ضد میکروبی این گیاه قابل توجه و بیشتر از آنتی بیوتیک جنتامایسین است (۱۱۴)

برگ های این گیاه نیز دارای خواص ضد دیابت، ضد مالاریا، ضد تورم روده و مقوی است (۱۱۵)

این گیاه به صورت گسترده ای در عربستان برای درمان التهاب، روماتیسم، دیابت و زخم به کار می رود. طی مطالعه ای بر روی این گیاه، عصاره اتانولیک آن در دوز ۵۰۰ mg/kg اثر فوق العاده مهاری در التهاب و گرانولوما نشان داد و این عملکرد ضد التهابی به فلاوونوئیدها و استرول های موجود در گیاه نسبت داده می شود (۱۱۶). هلهه دارای قابلیت جذب فلزات در خود نیز می باشد (۱۱۷).

عصاره اتانولیک تی-پلیوم (*T. polium*) دارای فعالیت ضد باکتری در برابر باکتری های گرم مثبت و منفی می باشد و از آن جمله می توان به باکتری های باسیلوس سرئوس، لیستریا مونوسیتوزن، پروتئوس ولگاریس، باسیلوس مگاتریوم، میکروکوکوس لوتئوس، کلبسیلا نومونیا، باسیلوس برویس، استافیلوکوکوس اورئوس، مایکوباکتریوم اسمگماتیس، اشرشیا کلی و سودوموناس آئروژینوزا اشاره نمود. همچنین گیاه هلهه دارای فعالیت ضد قارچی در برابر چهار گونه پنی سلیم فرکوئنتانس (*Penicillium frequentans*)، فورساریوم اوئستی (*Fusarium equiseti*)، اسپرژیلوس کاندیدوس (*Aspergillus candidus*) و بیسوکلامپس فولوز (*Byssosclamyces fulves*) می باشد (۱۱۷).

براساس مطالعات، هلهه محتوی یک یا چند عامل نوروتوکسیک اختصاصی قوی با فعالیت ضد التهابی می باشد که باعث مهار کامل و فوری پتانسیل عمل در همه انواع فیبرهای عصبی آوران اولیه می گردد (۱۱۲)

در طب سنتی از این گیاه در درمان عفونت های قارچی، آبله، ناراحتی های معده، سرماخوردگی و تب استفاده می شود (۱۱۸) (۱۱۹). این گیاه دارای اثر کاهندگی فشار خون می باشد (۱۲۰).

عصاره آبی این گیاه مدت مدیدی است که در طب سنتی ایران به عنوان عامل هیپوگلیسمیک کاربرد دارد. در یک مطالعه، تجویز 0.5 gr/kg از پودر این گیاه به صورت خوراکی در موش های دیابتی منجر به کاهش قابل ملاحظه (64%) گلوکز خون نسبت به گروه کنترل شد، بدون این که هیچ اثر قابل ملاحظه ای بر فاکتورهای بیوشیمیایی اصلی بگذارد. به علاوه منجر به افزایش قابل ملاحظه سطح انسولین خون به میزان 160% گشت. مطالعات به نحو آشکاری نشان داد عصاره گیاه بدون تغییرات متابولیک منجر به کاهش گلوکز خون از طریق افزایش ترشح انسولین پانکراس می گردد (۱۲۱).

البته در مطالعات دیگر عملکرد هلیه در کاهش سطح گلوکز را از طریق افزایش متابولیسم محیطی گلوکز و به میزان کمتری افزایش ترشح انسولین توجیه می نمایند (۱۲۲).

هلیه دارای خواصی نظیر جمع آوری رادیکال های آزاد، آنیون سوپراکسید و پراکسید هیدروژن می باشد. از این جهت عصاره استونی گیاه نسبت به عصاره کلروفورم خاصیت آنتی اکسیدانتی قوی تری دارا می باشد (۱۱۷). این گیاه اختلال شناختی در دیابت را بهبود می بخشد (۱۲۳).

۴ تصویر از گیاه آویشن !

نام علمی آن *Zataria multiflora* و از خانواده *Lamiaceae* می باشد.

آویشن گیاهی است پر شاخه و دارای ساقه های چوبی به ارتفاع ۱۰ تا ۳۰ سانتی متر که به حالت وحشی و به صورت بوته هایی پر پشت در دامنه های خشک و بین تخته سنگها و در کوهستانها تا ارتفاعات ۱۲۰۰ متری و حتی گاهی بیشتر می روید. ریشه چوبی و منشعب آن که ظاهر ناهموار دارد به سهولت در زمینهای سخت درون تخته سنگها نفوذ می کند و گیاه را که ساقه های متعدّدش حالت فشرده به هم دارند. به خوبی ثابت نگه می دارد. و مانع می گردد از اینکه سهولت از درون خاک خارج شود. ساقه های منشعب این گیاه پوشیده از کرک و برگ های کوچک آن دارای ظاهر لوزی شکل و متقابل بر روی ساقه است. رنگ برگ های آن خاکستری روشن است. دم برگ بسیار کوتاهی نیز پهنک برگ آن را به ساقه ارتباط می دهد ظاهر کلی پهنک برگ این گیاه که عموماً کناره برگشته دارد و در سطح تحتانی پوشیده از گردی به رنگ مایل به سفید بنظر می رسد. بهترین وسیله تشخیص آن از گونه های مجاور است. گل های آن کوچک ، متعدد، معطر به رنگ سفید با گلی و مجتمع به صورت دسته

هایی در قسمتهای انتهائی ساقه می باشد. از حالات غیر طبیعی این گیاه یکی آنست که بعضی از پایه های آن گل های فاقد پرچم دارند در حالیکه در برخی از پایه ها پرچم ها زودتر از مادگی رشد پیدا می کند و دیگر آنکه ساقه های گلدار این گیاه با آنکه حالت نیمه خوابیده دارد هیچوقت ریشه های نابجا تولید نمی نماید.

زمان گلدهی

این گونه اواسط بهار گل می دهد.

پراکندگی جغرافیایی

پراکندگی جهانی

انتشار عمومی این گیاه در ایران، افغانستان و پاکستان است.

پراکندگی در ایران

بیشترین پراکندگی را در شمال و غرب کشور دارد. ۱۰ گونه در استان های شمالی (گرگان، گیلان و مازندران) ، ۱۱ گونه در استان های غربی (آذربایجان، باختران، همدان، کردستان، لرستان، چهارمحال و بختیاری، کهگیلویه و بویراحمد و اصفهان) ، ۷ گونه در مرکز (تهران، سمنان، قزوین، اراک، یزد) ، یک گونه در فارس و دو گونه در کرمان وجود دارد.

خواص درمانی

در مطالعه ای بر روی موش سوری صورت گرفت اثرات ضد درد این گیاه بررسی و مشخص شده است که بر روی دردهای مزمن مؤثر می باشد (۱۲۴). آویشن دارای اثرات ضد اسپاسم بر روی عضلات صاف می باشد که از این خاصیت در درمان سندرم روده تحریک پذیر استفاده شده است. همچنین این گیاه دارای اثرات ضد سرفه می باشد که از این خاصیت در درمان سرفه (توسیوین) استفاده شده است. تیمول و کارواکرول که جزء اصلی عصاره آن را تشکیل می دهند دارای اثرات ضد میکروبی خوبی هستند (۱۲۵)، (۱۲۶). آویشن یک محرک خوب گوارشی است و برای افراد مبتلا به ناراحتی های گوارشی و نیز در دوران نقاهت بیماریه مفید است. آویشن ضد عفونی کننده دستگاه ادراری است و در تمامی عفونت های کلیه، مثانه یا دستگاه ادراری مفید بوده و از آنجائی که یک مدر محسوب می شود اثر آویشن را دوچندان

می کند ، در طب گذشته از آویشن بعنوان تسکین دهنده درد مفاصل، ضد نفخ و در رفع سرماخوردگی ها استفاده می شده است. آویشن ضد عفونی کننده روده هاست و در رفع عفونت های دستگاه گوارش ارزشمند بوده و قادر به دفع کرم های روده ای و انواع کرم های گرد، نخی و پهن می باشد (۳۰).

گیاه آویشن شیرازی بر روی باکتری های آنتروکوکوفیکالیس، استافیلوکوکوس اورئوس، اشرشیاکلی آنترههموراژیک (O157:H7) و سالمونلاتیفی موریم و کلستریدیوم بوتلینیوم موثر بود و خاصیت ضد باکتریایی این گیاه مورد تایید قرار گرفته است. (۱۲۷).

۳-۱ اهداف

۱-۳-۱ اهداف اصلی

۱. شناسایی گیاهان دارویی که در طب سنتی شهرستان گناوه کاربرد درمانی دارند
۲. شناسایی کاربردهای درمانی هر گیاه دارویی که در منطقه شهرستان گناوه رویش یافته و مورد استفاده بومی قرار می گیرد
۳. شناسایی شیوه های درمانی سنتی غیردارویی که در منطقه شهرستان گناوه رایج می باشد

۲-۳-۱ اهداف فرعی

۱. تعیین شاخص فراوانی نسبی ثبت (Relative Frequency of Citation) برای تمام گیاهان دارویی رویشی در منطقه شهرستان گناوه
۲. تعیین شاخص اهمیت فرهنگی (Cultural Importance Index) برای تمام گیاهان دارویی رویشی در منطقه شهرستان گناوه

۳-۳-۱ فرضیات

۱. در شهرستان گناوه داروهای گیاهی مبتنی بر طب سنتی فراوانی یافت می شود

۲. کاربردهای دارویی گیاهان سنتی شهرستان گناوه بسیار متنوع بوده و می تواند پایه های علمی داشته باشد

۳. شیوه های درمانی سنتی غیردارویی منحصر به فردی در منطقه شمال خلیج فارس رایج می باشد.